

ONLINE ARBITRAJ JARAYONLARINI OLIV BORISHNING HUQUQIY TARTIBI

*Toshkent Davlat Yuridik Universiteti talabasi
Yuldoshev Sherali To`raqul o`g`li*

Annotatsiya: Arbitraj harakati, ayniqsa, an'anaviy sud tizimiga ta'sir ko'rsatadigan kamchiliklardan kelib chiqqan bo'lsa, umuman oflayn dunyo cheklovlariga nisbatan kengroq munosabatda bo'ladi. Online harakatining asosiy maqsadlaridan biri tomonlarning yig'ilish yoki tinglovda jismoniy ishtirok etishiga bo'lgan ehtiyojni kamaytirish yoki hatto yo'q qilishdir, shunda (online) qiymat va murakkablik darajasi pastroq darajadagi xavf ostida bo'lgan narsaga (obyektiv) mos keladigan tarzda nizolar hal qilinishi mumkin. Bundan tashqari, xizmatlariga kiritishi mumkin bo'lgan texnologiyalar turlari haqida juda tor tushunchaga ega. Online ta'rifi deyarli faqat internet va uyali aloqa texnologiyalarining eng yangi avlodlari yaratilishi tufayli mumkin bo'lgan aloqa vositalarining turlarini ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Online arbitraj, xalqaro, mintaqaviy, Cybersettle, huquq, jarayonlar, zamonaviy axborot.

Mamlakatimizda kuchli huquqiy davlat barpo etish, fuqarolarning huquqiy ongini va madaniyatini yuksaltirish, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda xo'jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatida qonun ustuvorligini ta'minlashda yuridik xizmat muhim rol o'ynaydi.

Darhaqiqat, internet provayderlari ko'pincha zamonaviy aloqa vositalarini kompyuterlarning axborotni qayta ishlash quvvati bilan birlashtiradi, xususan, tomonlarning asosiy da'volari va muhim faktlarni rejalashtirish va olish kabi vazifalarni avtomatlashtirish uchun. Bundan tashqari, so'nggi o'zgarishlar sun'iy intellekt sohasi texnologiya neytral shaxsning qaror qabul qilish jarayonida ham katta rol o'ynashi mumkinligini ko'rsatadi. Ularning nizolarni hal qilishning haqiqiy jarayoniga ta'siri tufayli Katsh va Rifkin bunday transformatsion texnologiyalarni "to'rtinchi tomon" maqomi bilan bog'ladilar. Kompyuterning qayta ishlash quvvatidan foydalanish an'anaviy texnikasining asosiy jarayonlarini keskin o'zgartirishi mumkinligi sababli internet orqali an'anaviy Online Arbitrajdan foydalanish sifatida ba'zi mualliflar da'vo qilganlari kabi yetarlicha ta'riflab bo'lmaydi. Online Arbitrajning aniq kelib chiqishi va ko'rinib turgan o'xshashliklariga qaramay ajralib turishining ikkinchi sababi HÖRNLE aloqa texnologiyasining transformativ tabiati sifatida tasvirlangan masaladir. Uning asosiy maqsadi shundaki, elektron pochta, online hamkorlikdagi ish joylari va videokonferensiya kabi zamonaviy aloqa texnologiyalaridan foydalanish yuzma-yuz muloqotga bo'lgan ehtiyojni yo'q qiladi va

band javvallardagi sinxron aloqani osonlashtirishi mumkin, shunda tomonlar haddan tashqari muvofiqlashtirishga muhtoj bo'lmaydilar. Boshqacha qilib aytganda, online geografik va vaqt chegaralarini juda keskin tarzda yengib o'tishi mumkin, bu, o'z navbatida, nizolarni hal qilish jarayonini tezlashtiradi va an'anaviy sud jarayonlari va Online Arbitraj bilan bevosita va bilvosita bog'liq bo'lgan barcha turdagi xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi. Online Arbitraj va An'anaviy Arbitraj o'rtasida aniqroq farq qilishning uchinchi sababi shundaki, aniq oflayn ekvivalenti bo'lmagan Online Arbitrajning ba'zi shakllari ham paydo bo'lgan. Misol uchun, qariyb yigirma yil oldin Cybersettle nomli startap avtomatlashtirilgan muzokaralar jarayonini ishlab chiqildi, bu jarayon "ko'r-ko'rona savdo" deb nomlandi. Oddiy qilib aytganda, ko'r-ko'rona savdo jarayonida tomonlar online platforma orqali o'zlarining eng past va eng yuqori hisob-kitob takliflarini taqdim etishga taklif qilinadilar, bu takliflarning hech biri boshqa tomonga oshkor qilinmaydi. Buning o'rniga dasturiy ta'minot algoritmi muvozanatini topish uchun ushbu takliflarni moslashtirishga harakat qiladi. Ilg'or shaklda ko'r-ko'rona savdo dasturi ham xuddi shunday holatlarda taqdim etilgan takliflarni hisob-kitob takliflari bilan solishtirishi mumkin. Bu tomonlarga ancha obyektiv kelishuv taklifini berishi mumkin.

Texnik eslatmalari Online Arbitrajning online va oflayn elementlarni o'z ichiga olgan gibrid jarayonlar uchun potensialga qimmatga ega ekanligini tushuntiradi. Bu ayniqsa, online arbitrajga nisbatan to'g'ri keladi. Darhaqiqat, Online va An'anaviy Arbitraj o'rtasida aniq va mazmunli farq qilish juda qiyin. Eng tor shaklda Online Arbitraj atamasi faqat arbitraj kelishuvini tuzishdan tortib arbitraj hal qiluv qarori chiqarilgunga qadar to'liq online tarzda o'tkaziladigan protseduralar turlariga ishora qiladi. Bu aniq o'z ichiga "faqat hujjatlar uchun" arbitrajni o'z ichiga oladi. Tomonlarning shaxsan uchrashishi shart bo'lmagan arbitr tomonidan berilgan online qarorni olish uchun qisqa vaqt ichida tomonlar o'z bayonotlarini yuklash va dalillarni veb-saytga joylashtirishdan boshqa hech narsa qilishlari shart emas [7]. Ammo zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalarini o'zida mujassam etgan "an'anaviy" arbitraj muhokamasi haqida nima deyish mumkin? Masalan, quyidagi xayoliy faktlarni ko'rib chiqing: 2016-yilning 19-iyulida Yevropa Komissiyasi Shvetsiyani va o'zi boshqariladigan avtomobillar bozorida faol bo'lgan yana besh nafar haydovchini, jumladan, mijozlarga o'tkazish bilan bog'liq kartelda ishtirok etganliklari uchun rekord darajadagi 5,86 milliard yevro miqdorida jarimaga tortdi. Avtomatik tormoz tizimlari uchun xarajatlar tobora kuchayib borayotgan Yevropa xavfsizlik standartlariga mos kelishi kerak edi. Komissiya kartel deyarli 11 yildan beri mavjud ekanligini aniqladi. Huquqbuzarlik to'g'risidagi qaror e'lon qilinishidan bir necha hafta oldin, o'zini o'zi boshqaradigan taksilar bo'yicha yetakchi provayder va Shvetsiyaning eng yirik mijozi Gruber allaqachon ortiqcha to'lovlar uchun kompensatsiya to'lash bo'yicha Shvetsiya bilan yashirin muzokaralarga kirishgan. Ikki tomonlama vediokonferensiyadan so'ng

Shvetsiya binosida uch tomonlama muzokaralar bo‘lib o‘tdi. Ikkala bosh direktor o‘rtasidagi nisbatan yaxshi munosabatlarga qaramay ularning har biri o‘zlarining muhim biznes munosabatlariga ko‘p zarar bermaslikka intilishadi tomonlar kelishuvga erisha olishmadi. Gruber ko‘rgan zararni aniq hisoblashda mudofaga o‘tish va boshqa murakkabliklar mavjudligi juda xilma-xil fikrlarni keltirib chiqardi. Allaqachon chayqalib ketgan sanoatda keraksiz shov-shuvlarga yo‘l qo‘ymaslik uchun Shvetsiya maslahatchisi Freshlaters “online” maxsus arbitrajni tashkil qilishni taklif qildi [8]. Arbitrajni tartibga soluvchi batafsil tartib qoidalarini ishlab chiqish uchun

Haqiqiy arbitraj kelishuvi bir necha kundan keyin Freshlaters ofisida har bir taraf tomonidan imzolangan. Bahslar boshlanishidan oldin tomonlar juda rivojlangan qidiruv funksiyasiga ega bo‘lgan xavfsiz online platformaga misli ko‘rilmagan miqdorda yozma dalillarni yuklashdi. Ba’zi asosiy guvohlar videokonferensaloqa orqali so‘roq qilindi. Ular ichida Shvetsiyaning Italiyadagi sho‘ba korxonasi, hozirda Bagama orollarida erta nafaqaga chiqqan uning sobiq marketing va aloqa bo‘limi boshliqlari bor edi. O‘z qaroriga kelishda arbitrlar ROSS Intelligencedan, IBM Watson tomonidan ishlab chiqilgan juda murakkab yuridik tadqiqot dasturidan foydalanishdi. Bu ularga Buyuk Britaniya Apellyatsiya sudi (Newson; OBG v Allen; British Airways v Emerald Supplies) and the Dutch Supreme Court (TenneTv ABB). ROSS Intelligencedan keyingi foydalanish orqali ular Shvetsiyaning raqobatchilari bilan bog‘liq shunga o‘xshash keyingi ishlarda yaqinda berilgan zararning o‘rtacha miqdorini ham ko‘z ochib yumguncha tekshirishlari mumkin edi. Shunga qaramay, tomonlarga OBG va Allenning aniq nisbati bo‘yicha qarama-qarshi munozaralarini o‘tkazish uchun ikkita jismoniy tinglov o‘tkazilishi kerak edi. Va nihoyat, qarorning tegishli tarzda imzolangan nusxalari tomonlarga elektron pochta va an’anaviy pochta orqali yuborildi. Yuqoridagi faktlar turkumini “Online Arbitraj” deb kvalifikatsiya qila olamizmi? Bu yerda texnologiyadan foydalanish faqat yordamchi bo‘lgan deb ayta olamizmi? Shubhasiz, texnologiyadan foydalanish tomonlarga xarajatlarni kamaytirish va sud jarayonini tezlashtirish imkonini bergan bo‘lishi kerak. Shubhasiz, texnologiya ham qaror qabul qilish jarayoniga ta’sir qilgan bo‘lishi kerak, lekin bu har doim ham shunday emasmi? Masalan, sudya Westlaw, Lexis, Nexis yoki an’anaviy hajmdagi qonun hisobotlaridan foydalanilishi, shunga o‘xshash ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Arbitrajni an’anaviy arbitrajdan, aytaylik, texnologiyadan yordamchi va dominant foydalanish yoki, aksincha, uning har qanday varianti o‘rtasidagi farq bo‘yicha ajratishga urinish bu masalaga hech qanday oydinlik kiritmaydi. To‘liq online tarzda o‘tkaziladigan arbitraj muhokamasi bilan yuzma-yuz aloqa hali ham talab qilinadigan arbitrajlar o‘rtasidagi qat’iy farq biroz qo‘pol, lekin hech bo‘lmaganda ravshanlik va soddalik foydasiga ega. Bundan ham muhimi, tomonlarning jismoniy ishtirokini talab qiladigan arbitraj, asosan, turli mamlakatlarda tashkil etilgan iste’molchilar va savdogarlar ishtirokidagi transchegaraviy sotuvlardagi taqiqlovchi xarajatlarni bartaraf

etish maqsadini darhol yo'q qiladi. Shu nuqtai nazardan, arbitrajni tor ma'noda ta'riflash o'rinli ko'rinadi. Bundan tashqari, taraflar arbitr bilan qandaydir yuzma-yuz aloqada bo'lishi mumkin bo'lgan arbitraj muhokamasi va ular qila olmaydigan ish yuritish o'rtasidagi farq tartibga solish maqsadlari uchun ham tegishli bo'lishi mumkin. Sababi, oxirgi vaziyatda taraflarning arbitraj jarayoni ustidan nazorati kamayishi muqarrar. Agar "Online Arbitraj" tushunchasi shunga mos ravishda talqin qilinsa, an'anaviy arbitraj sudidan quyidagi ikkita farqni kuzatish mumkin:

Birinchidan, an'anaviy arbitraj muhokamasidan farqli o'laroq, Online Arbitraj protsesslari maxsus asosda olib borilishi mumkin emas. Online Arbitrajning boshqa har qanday shakllari singari Arbitraj jarayoni online platformaning aralashuvini talab qiladi. Bu texnologiyaga asoslangan vositachi bo'lib, tomonlarga ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlaydigan tarzda aloqalarni yaratish, jo'natish, qabul qilish, saqlash, almashish va qayta ishlash tizimini taqdim etadi.

Online Arbitraj bosqichini kiritishning ikkinchi sababi shundaki, hal qilish istalmagan ko'plab vaziyatlar mavjud. Ko'pincha, tomonlar muzokaralar olib borishni xohlamaydilar yoki samarali muzokaralar olib bora olmaydilar, chunki ular o'zlarining qat'iy huquq va majburiyatlarini aniq belgilay olmaydilar, chunki bu masala bo'yicha qonun tushunarsizdir. Bunday vaziyatga tushib qolgan tomonlar tinchlanish uchun uchinchi tomonning majburiy qarorini talab qiladilar. Nizolarni suddan tashqari hal etish mexanizmlarining yuqori hal qilish stavkalari, aslida, boshqacha narsani ko'rsatmaydi. Aslida, ular faqat muzokaralar olib borishga yoki mediatsiyani olib borishga tayyor bo'lgan tomonlar, ko'pincha, kelishuvga erishishlarini ko'rsatadi. Nizoning past baholiligi ham bu dalilning dolzarbligiga ta'sir qilmaydi. Albatta, bunday nizolarning ko'pchiligi aniq belgilangan huquqiy qoidalar yoki juda sodda bo'lgan savollarini o'z ichiga olishi mumkin (masalan, elektron tijorat kontekstida tovarlarning kelmasligi, buzilgan tovarlar, va'da qilinganidek bo'lmagan tovarlar, haddan tashqari ko'p haq talab qilish va h.k.) Biroq qiymatning pastki qismidagi barcha bahslar, birinchi qarashda o'ylagandek oddiy bo'lmasligi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Online bosqichining mavjudligi tomonlarni adolatlir oq kelishuvga erishishga undaganligi sababli va barcha holatlar tinch yo'l bilan hal qilinishi mumkin emasligi sababli Online Arbitraj provayderlari majburiy bo'lmagan va majburiy online texnikasini qo'llash huquqiga ega bo'lishi kerak. Bunday moslashuvchanlik past qiymatli maxrajga to'g'ri keladigan ko'plab turdagi nizolarga moslashish uchun zarur bo'lib, shu bilan birga, barcha holatlarda yakuniy, aniq qarorlar qabul qilinishini ta'minlaydi.

Jamoaviy nizolar bilan dastlabki qadamlar ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilayotgan huquqiy muhitda, suddan tashqari tuzatishni targ'ib qilish bo'yicha doimiy harakatlar olib borilayotgan va online sudlar bilan tajribalar an'anaviy sud tizimiga kengroq kirish imkonini berishi mumkin bo'lgan joylarda, barcha

variantlarni ochiq saqlash oqilona bo'lmasligi mumkin. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, nizolarni hal qilishning turli usullari o'rtasidagi raqobatni rag'batlantirish uchun iste'mol shartnomalaridagi nizodan oldingi arbitraj bandlari atrofidagi mavjud noaniqlik va murakkablikni olib tashlash, bunday bandlarni so'zsiz cheklash foydasiga o'rinli bo'lishi mumkin. Iste'molchi shartnomalarida nizodan oldingi barcha arbitraj bandlarini so'zsiz cheklash foydasiga yana bir dalil shundan iboratki, bunday cheklash nizolarni hal qiluvchi sub'ektni yoki betaraf shaxsni tanlashda zaifroq tarafga o'z so'zini aytishga imkon beradi. Online Arbitraj sub'ektlari va neytral shaxslarning chinakam xolis va mustaqil bo'lishini ta'minlash uchun sub'ektni tanlash va tegishli neytral shaxsni tayinlash jarayoni haqiqatdan ham muhim kafolatdir. Muvofiqlik nuqtai nazaridan, nizo havola qilingan tashkilot Arbitraj bo'yicha akkreditatsiyadan o'tganmi yoki yo'qmi farq qilmasligi kerak. Ammo shartnoma tuzish vaqtida taraflarning oldindan bilishi kerakligi yuzasidan qonuniy qiziqishi haqida nima deyish mumkin? Bu savolning javobi Arbitrajning delokalizatsiyalangan tabiatida va qiymatning past ekanligida iste'molchi nizolarini tartibga soluvchi muvofiqlashtirilgan muhim qoidalar to'plamini yaratishda bo'lishi mumkin. Birinchisi, agar arbitraj joyi oldindan aniqlash zaruratini butunlay yo'q qilmasa, ma'lum xavflarni sezilarli darajada kamaytiradi. Ikkinchisi huquqiy ishonchni oshiradi. Kibermuhit uchun yagona qonunlar mavjud emas, bu elektron nizolarni hal qilishda moddiy va protsessual qonunni qo'llashda muammolarni keltirib chiqaradi. Online nizolarni hal qilish uchun qo'llaniladigan yurisdiksiya to'g'risida qaror qabul qilish uchun tadqiqodchi olim Zipponing harakatlanuvchi o'lchov usuli va effektlar testidan foydalanish mumkin. Xalqaro Xususiy huquqda shartnomani ijro etish joyi ishning shartlariga tegishli bo'lgan moddiy huquq yoki yurisdiksiyani aniqlash uchun muhim mezon hisoblanadi. Iste'molchilarni himoya qilish to'g'risidagi qonun Evropada iste'molchilarni bir xil kibermuhitga bog'liq qonunlarning etishmasligi bilan bog'liq ba'zi muammolardan kuchli himoya qilish va lex situsda majburiy huquqiy me'yorlarga rioya qilishni ta'minlaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Rustambekov I.R. (2018) "O'zbekiston Respublikasida Xalqaro tijorat arbitraj tizimini shakllantirishning amaliy jihatlari". – B. 6.
2. Rustambekov I.R. (2018) "Xalqaro tijorat arbitraji". Darslik. – B. 13–14.
3. AnuFrieва L.P. Xalqaro xususiy huquq: 3 jildda. 3. Chegara bankrotligi. Xalqaro tijorat arbitraji. Xalqaro fuqarolik tartibi: darslik. M: 2011 yil nashriyot uyi, 2011 y. –B. 35–36.
4. Rustambekov Islambek. "Uzbekistan: The New–and First–International Commercial Arbitration Law". ICC Dispute Resolution Bulletin 2 (2021)

5. Bahramova, Mohinur Bahramovna. “Nizolarni online hal qilish (ODR) va uning xalqaro yurisdiksiyasi”. Интернаука 35-2 (2021): 43–44;

6. Bahramovna, Bahramova Mohinur. “Online arbitrajda nizolarni hal etish tartibi”. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences (2022): 104–109.

7. Bakhramova Mokhinur. “The role and importance of online arbitration and electronic dispute resolution in private international law”. Теоретические аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения. 2021;

8. Bahramovna Bahramova Mohinur. “Raqamli makonda online nizolar tushunchasi va ularning huquqiy maqomi”. Барқарорлик ва етакчи тадқиқотлар онлайн илмий журналі (2022): 163–168.

9. Yusupov Sardor. Robot texnikasini tartibga solish muammolari: huquqiy va axloqiy muammolarni hal qilish bo‘yicha ba’zi ko‘rsatmalar // ORIENSS. 2022. – №3.